

SZEMLE

„DIGI, DAGI, DAGANAT, KERGETI
A HALAKAT...”

Az ausztrál szerző, aki írása alapján évtizedek óta foglalkozik az iskolai kegyetlenkedés, a *bullying* problémájával, hasznos kötetel örvendeztetni meg az olvasókat. A *bullying* meglehetősen tág fogalom: az egyszerű pizskálódástól kezdve egészen a tettegességben is megnyilvánuló kegyetlenkedésig terjed. A hazai szakirodalomban eltérő elnevezésekkel találkozhatunk: leggyakrabban iskolai erőszaknak szokták nevezni, de bizonyos mértékig hívebben adja vissza a jelentését Boross Ottília közelmúltban megjelent tanulmánya (Basák az iskolában. *Iskolakultúra*, 2006. No. 11. pp. 33–39.), amelyben a „basáskodás” kifejezést próbálja meghonosítani. Ken Rigby könyve elméleti és gyakorlati segítséget szeretne nyújtani mindazoknak, akik az iskolai kegyetlenkedés, pizskálódás problémájával küzdenek, elsősorban a szülőknek, az iskoláknak. Ezt a célt szolgálja a tagolt, áttekinthető szerkezet, a személyes stílus, a minden fejezet végén megtalálható összefoglaló, a *Gyakori kérdések* c. fejezet, valamint a függelékben a jelenség vizsgálatát, a gyakorlati megoldásokat szolgáló módszerek bemutatása. A szöveg ugyanakkor nem „gagyi”, a szerző tudományos munkák, felmérések eredményeiből, sokéves megfigyelésekből állítja össze mondanivalóját, kerüli a bulvárízű megállapításokat.

Rigby a bevezetőben felidézi, hogy húsz évvel ezelőtt még a szaksajtóban is alig lehetett találkozni az iskolai basáskodás problémájával. Egyedül a norvég Dan Olweus foglalkozott vele a nyolcvanas évek derekától, az első vizsgálatok is az ő nevéhez fűződnek. Ma, a 21. század első évtizedében nem múlik el nap, hogy a tömegmédiában ne lenne szó róla, több mint 3 milliárd internetes helyen foglalkoznak vele. Vajon mi az oka e radikális változásnak? A szerző úgy vé-

li, nem az, hogy gyakoribbá vált volna az iskolai erőszak – ám, mint a később idézett vizsgálatokból kiderül, erre nézve nem rendelkezünk megfelelő adatokkal. Rigby részben annak tulajdonítja a probléma előtérbe kerülését, hogy az emberek érzékenyebbek lettek a gyengébbek bántalmazására, valamint, hogy az USA-ban elkövetett iskolai gyilkosságok felkeltették a közvélemény figyelmét. Érdemes azonban megjegyeznünk, hogy a fokozódó érdeklődés a társadalomtudományban eluralkodó szemléleti változásnak is betudható. Az iskolai basáskodás és durvaság kérdését a fenomenológiai megközelítés állítja a közérdeklődés fókuszába önálló problémaként, ezáltal háttérbe szorul az a tény, hogy a gyerekek csoportjaiban eluralkodó viszonyok egy bonyolult jelenséghalmoz tartozékai, amelyek nem fejthetők meg e jelenséghalmoz vizsgálata nélkül. Amennyiben az iskolai durvaságot önálló vizsgálatra érdemes problémának tekintjük, ezzel automatikusan zárójelbe tesszük azokat a körülményeket, amelyek túlmutatnak az osztályterem falain. A jelenségszintű megközelítést jócskán elősegíti, hogy az iskolai basáskodás médiabeli tálalásának, a közönség elborzasztásának is kiváló eszköze az esetszerű leírás. E felfogástól a szerző sem mentes, de a szokásosnál jóval többoldalúan igyekszik bemutatni az iskolai kegyetlenség megnyilvánulását és szereplőit. Itt sem esik szó azonban a külső körülményekről, az általános és lokális társadalmi környezetről, az iskolák működési feltételeiről, a kulturális háttérről. A pedagógiában bizonyos fokig elfogadható, ha önállóan mutatunk be egyébként más feltételek következményeiként felbukkanó jelenségeket, hiszen a szülő, a pedagógus nem válthatja meg a világot, neki az adott helyzetben kell megoldást találnia. Az általánosabb okok keresésével azonban nem hagyhatunk fel, hiszen tudnunk kell, melyek azok a körülmények, amelyek miatt a felelősség már nem hárítható

a szülőkre vagy pedagógusokra, amelyekre fel kell hívni a politikai döntéshozók, véleményformálók figyelmét.

A második fejezetben szülők panaszaiával, konkrét esetek leírásaival találkozunk. Rigby rámutat, hogy amennyiben egy gyerek basáskodás áldozata az iskolában, a dolog ritkán merül ki ennyiben. Megváltozik a gyerek kapcsolata az osztálytársaival: lehet, hogy a többi gyerek a segítségére siet, de az is lehet, hogy nem; az a valószínűbb, hogy a jelenlévők nem avatkoznak be. Ha elkezdődik a zaklatás, a résztvevők és a szemtanúk között lesznek olyanok, akik nagyon szeretnék, hogy minél keményebb legyen, nem ritkaság, hogy a durvaság fokozódik. A kellemetlenkedés ismétlődhet, tartóssá válhat: ezek azok az esetek, amelyek különösen nagy lelki terhet jelentenek a gyerekeknek. Az egyik ismertett esetben gyerekek buzinak csúfolták a társukat, és amikor nem viszonzta a durvaságot, rásütötték, hogy gyáva nyúl, akivel senki sem barátokozik. A tehetséges gyereket azért csúfolják, mert „szórakozott professzor”, másokat azért, mert véznák vagy hiperaktívak. Volt, amikor a pizskálódás hatására a gyerekek kedélye nyomottá vált, öngyilkossági terveket forgattak a fejükben. Az egyik szülő hálálkodik a sorsnak, hogy időben rájött: lánya saját magára gondol, amikor a társai kiméretlensége miatt öngyilkosságot fontolgató gyerekről beszél. Mások úgy szereztek tudomást a bajról, hogy a gyerekek egyszerre csak nem akart iskolába menni, vagy fizikailag megbetegedett. A legtöbb szülő arról panaszkodik, hogy a pedagógusok ignorálták vagy bagatellizálták a problémájukat. Mások arról értesültek meglepődve, hogy sikeres, népszerű gyerekük basáskodik osztálytársai felett. Az iskolai durvaság hiányzáshoz, romló tanulmányi eredményhez vezethet. Előfordulhatnak hosszabb távú következmények is, kisebbségi érzés, a kirekesztettség okozta személyiségtorzulás, tartós boldogtalanság. Ezért mindent meg kell tenni, hogy a szülők tudomást szerezzenek a problémáról, és megpróbálják megtalálni a megfelelő (gyakran nem egyszerű) megoldást.

A következő fejezetben kerül sor az iskolai basáskodás bemutatására. A definíció, amelylyel sokan megpróbálkoztak már, nem könnyű. Talán a legáltalánosabb jellemző az, hogy a basáskodó visszaél a hatalmával az emberi kap-

csolatokban, ez pedig nemcsak azoknál fordulhat elő, akik rendelkeznek formális hatalommal – tanárok, munkáltatók, rendőrök, sportedzők – hanem bárkinél, aki valamilyen okból képes felülkerekedni másokon. Milyen különbségek vannak hatalom tekintetében az iskolás gyerekek között? Nagyon sok tulajdonság lehet hatalmi egyensúlytalanság forrása. Az életkor, a fizikai erőfölény, a jobb önértékesítő hajlam, „jó duma”, jobb szociális vagy manipulációs képesség. A szerző hangsúlyozza, hogy minden ember lehet alkalmanként basáskodó vagy a basáskodás áldozata. Leszögezi, hogy bár az áldozat tulajdonságai szerepet játszanak kiválasztásában, hibának tartja, ha túlzott jelentőséget tulajdonítanak nekik – a basáskodásért a kezdeményező a felelős. Megkülönbözteti a jó- és rosszindulatú basáskodást: jóindulatúról akkor beszélhetünk – állapítja meg –, amikor a gyerekek nincsenek a tudatában, hogy a viselkedésük megalázó, így amikor ennek mégis jeleit látják, azonnal felhagynak vele. A rosszindulatú basáskodó, éppen ellenkezőleg, kifejezetten örül, ha a másiknak fájdalmat okozott. Ilyen esetekben várható, hogy a pizskálódás ismétlődik. A rosszindulatú basáskodás kategóriájába sorolható, ha a pizskálódás akaratlan sértő, ha többször is visszatér, ha fenyegetés előzi meg, ha a zaklató nyilvánvaló fölényben van, és az áldozat nem tudja megvédeni magát, ha a pizskálódást nem provokálták, és az elkövető láthatóan élvezi a fölényét. A szerző hangsúlyozza, hogy különbséget kell tenni a basáskodás és az agresszió között. Az agresszió nem jelent feltétlenül erőfölényt, azzal való visszaélést. Az agresszió az élet része, gyakran elkerülhetetlen.

A basáskodásnak több fajtája van: lehet pizskálni a másikat szóban, fizikailag vagy gesztusokkal. Vannak a faji, nemi megkülönböztetés keretébe illeszthető kellemetlenkedések, a közelmúltban pedig új elemként megjelent az elektronikus, számítógép, mobiltelefon segítségével történő zaklatás is. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy az iskolai, kollégiumi beavatási szertartások, amelyekben a megtámadott „önként” részt vesz, szintén basáskodásnak számítanak. Az önkéntesség viszonylagos: ha nem egyezik bele, hogy gyakran változatos módszerekkel megkínózzák, megalázzák, az új tag nem válhat a közösség részévé. Az

önkéntesség érdekében kifejtett nyomás nem egyéb, mint a kegyetlenkedés intézményesítése. A piszkálódás történhet egyénileg és csoportban, ám az utóbbi nem mindig nyílt, néha egyéninek látszó kegyetlenkedések mögött rejtett csoporttámogatás fedezhető fel.

A zaklatás durvasága széles skálán mozog. A könyvben található grafikon szerint többségük az enyhe vagy közepesen súlyos kategóriába tartozik, mintegy tíz százaléka azoknak az aránya, amelyek valóban súlyosak. A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy a gyerekek között kialakult hatalmi relációk nem rögzítettek, a kegyetlenkedés tárgya alkalmilag főlénybe is kerülhet.

Az iskolai basáskodás előfordulását vizsgáló kutatások eredményei meglehetősen széles skálán szóródnak. Olweus a nyolcvanas években Norvégiában három százalékosnak találta a basáskodás előfordulását. A kilencvenes években Angliában végzett vizsgálatok ennél lényegesen magasabb arányt, hét százalékot jeleztek. Nem tudható, hogy a különbség az időközben jelentősen megváltozott társadalmi-kulturális körülményeknek vagy módszertani különbségeknek köszönhető-e. Ennél is jóval többen, az iskolások 16 százaléka válaszolt Rigby kérdőívében 1993-ban igennel arra a kérdésre, hogy az elmúlt iskolaév során volt-e része zaklatásban.

A statisztikai adatok mellől azonban nagyon hiányzik a körülmények legalább hozzávetőleges ismerete, különösen, mivel Rigby amerikai szerzők azzal kapcsolatos megállapítását is idézi, hogy az iskolai kegyetlenkedést normálisnak lehet tekinteni azoknak a gyerekeknek a körében, akik erőszakos közösségekben, etnikai gettókban élnek. A piszkálódás leggyakoribb fajtái a kiközösítés, a csúfolás, az ugratás és a fizikai agresszió vagy a már idézett „digitális” zaklatás, amely a szerző tapasztalatai szerint egyre elterjedtebb.

Jellegzetes a különbség a fiúk és a lányok között: a fiúk gyakrabban basáskodnak és gyakrabban válnak basáskodás áldozatává is, mint a lányok, körükben a fizikai zaklatás gyakoribb – erre az eredményre jutott a bullying hazai kutatója, Figula Erika is (Bántalmazók és bántalmazottak az iskolában, *Új Pedagógiai Szemle*, 2004. No. 7–8.). A basáskodás az életkorral is változik. Nem ritka, hogy idősebb gyere-

rekek bántják a fiatalabbakat, de a piszkálódás többnyire osztálytársak és azonos neműek között zajlik. Ausztráliai adatok azt mutatják, hogy idősebb korban, a serdülőkor táján, a basáskodás, különösen annak fizikai fajtája ritkább. Rendszeresen felszaporodik azonban – írja a szerző –, amikor a gyerekek új iskola-típusba kerülnek. Ez a megfigyelés arra utal, hogy a basáskodás a csoportszerkezet formálódásának eszköze. Nem minden iskolában basáskodnak rendszeresen a gyerekek – ez mutatja, hívja fel rá a figyelmet a szerző, hogy az iskolák sokat tehetnek ellene. Megállapítása szerint a basáskodás már az óvodában is előfordul – erről képes kérdőívek segítségével igyekeznek meggyőződni a kutatók. A valóságban azonban az óvodai birkózást aligha lehet basáskodásnak minősíteni. Az óvodások körében még nincs tartós csoportszerkezet, a gyerekek nem vívnak a közösségi pozíciókért, és a legjobb barátok is gyakran verekszenek.

Milyen helyszínek és időpontok kínálnak alkalmat a basáskodásra? Előbbiekre az iskolaudvar és az iskolába vezető út, utóbbiakra az iskolai szünetek jó példák. (Ezért is teljes mértékben érthetetlen és indokolatlan, hogy Magyarországon a pedagógusok nem foglalkozhatnak azzal, amit a gyerekek az iskola falain kívül csinálnak.) Ám az sem ritkaság, hogy szinte a tanár orra előtt piszkálják egymást a gyerekek. Gyakran vannak felnőtt szemtanúk, de szinte sohasem avatkoznak be, általában azt gondolják, hogy testvérekről van szó, családi ügy. Nem feltétlenül avatkoznak be a szinte mindig jelenlévő gyerekek sem, holott a szerző által idézett tapasztalatok szerint a társak közbelépése igen hatékony eszköz, az esetek felében leállítja a durva ugratást. Ha megkérdezzük a basáskodókat, miért bántják társukat, a legtöbbször a következő válaszok valamelyikével találkozunk: a megtámadott gyerek idegesít, hülye, viccből, azért, mert mások is csinálják, azért, hogy megmutassam: vagány vagyok, vagy azért, hogy valamit elvegyek tőle.

Megismerkedhetünk az áldozatok oldalával is. A gyerekek nagyon különbözőképpen reagálnak a piszkálódásra – van, aki higgadt marad, és van, akit nagyon mélyen érint, tartós sérülést okozva. A tanárok és a szülők a legtöbb esetben alábecsülik a basáskodásnak mind az előfordulását, mind a súlyosságát:

Ausztráliában a gyerekek 15 százaléka válaszolta, hogy sohasem érzi magát biztonságban az iskolában. A szerző érdekes megfigyelése, hogy bár az idősebb gyerekek ritkábban basáskodnak, a korral nő az áldozattá válástól való félelem. Gyakran ez az oka az iskolai hiányzásoknak is. Ha valaki tartósan alanya a basáskodásnak, az nem marad hatás nélkül lelki egészségére, közérzetére sem. Különösen akkor ártalomokozó a basáskodás, ha a kellemetlenkedés ismétlődő vagy tartós jelenséggé válik.

Mi okozza a basáskodó hajlamot? A szülői bánásmód minden bizonnyal szerepet játszik a kialakulásában, de a szülők sem mindenhatók – szögezi le a szerző. Iskolás korban a kortársak befolyása rendkívül erős, saját szubkultúra jön létre, amely elkülönül a felnőttek világától. A serdülőkorhoz közeledve egyre inkább társaink határozzák meg, hogyan öltözzünk, mivel töltjük a szabadidőnket. A gyerekek számára sokkal fontosabb a baráti csoport, mint a felnőttek számára, nagyon erős a kortársi szolidaritás, és a kortársak igen erős nyomást tudnak egymásra gyakorolni. Nem véletlenül féltek tehát a szülők a gyereket a rossz társaságtól. Vannak olyan gyerekcsoportok, amelyeknek kifejezetten célja a piszkálódás, az ugratás. Ha egy gyerek ilyen csoport tagja, még nehezebb számára, hogy a dologgal szembeszálljon. De az sem ritkaság, hogy a csoporton belül bántják és piszkálják egymást a tagok. Vannak, akik mégis képesek szembeszegülni a csoport akaratával, és vannak, akik kevésbé. Nem szabad azonban azt gondolni, hogy a kortárs csoportnak mindig negatív a hatása – éppen ellenkezőleg, ha sikerül a csoport ethoszát pozitív irányban alakítani, az a leghatékonyabb fellépés a basáskodással, kellemetlenkedéssel szemben.

A szerző tapasztalatai szerint valakinek minden gyerek elmondja a gondját, a legtöbb esetben társának, néha a szülőnek. Legtöbbször azonban csak akkor szólnak, amikor már fizikailag bántalmazzák őket. Sajnos, a könyvben található grafikon szerint a „szólásnak” nagyon gyakran nem volt eredménye, semmi nem történt, vagy nem javult a helyzet. Így nem meglepő, ha a gyerekek többsége ódzkodik a felnőttek bevonásától. Saját bevallásuk szerint a fiúk 40, a lányok 30 százaléka akkor sem szólna a piszkálódásról, ha mindennap bántanák. A gyerekek csúfolják az árulkodókat, ezt a több-

ség el akarja kerülni. Különlegesen taszító a gyerekek számára, ha valaki szól a tanárnak, és minél idősebbek, annál felháborítóbbnak találják ezt, különösen a fiúk. A legtöbb esetben inkább társaikhoz fordulnak segítségért. A basáskodás az esetek túlnyomó többségében nyilvánosan történik, kanadai adatok szerint 85 százalékban.

Talán a legkevésbé sikerült fejezet az, amelyben a szerző a nevelés és az egészséges pszichológiai fejlődés kapcsolatára igyekszik rávilágítani: ez túlságosan szerteágazó problémakör ahhoz, hogy helyet kapjon egy ilyen könyvben. Ugyanakkor ismételten hangsúlyozza, hogy a szülők nem tehetnek mindenről. Éppúgy ellenzi a túlzott tekintélyelvűséget, mint a korlátlan engedékenységet, súlyos nevelési problémának látja, ha a gyerek kicsi korától azt szokja meg, hogy mindent szabad. Kárhozzátja a napjainkban nagyon is elterjedt túlvédő nevelést, azt, ha a szülő minden nehézségtől és konfliktustól megkímélné a gyermekét. Az ilyen gyerekek nem képesek szabályozni az indulataikat és könnyen válhatnak basáskodás szereplőivé. Hozzájárulnak a basáskodó hajlamhoz a családi konfliktusok, a testvérek közötti kegyetlenkedés pedig közvetlenül is kapcsolatba hozható vele. Azt tanácsolja a szülőknek, segítsék elő, hogy a gyerekeiknek legyenek barátai, tegyék lehetővé, hogy sakk-körben, klubban, kiránduláson megismerkedjenek másokkal. Szükség van az önérvényesítés egy bizonyos szintjére, de a túlzott asszertivitás is veszélyes. A szülőknek meg kell tanítaniuk a gyerekeiket, hogy legyen képes meghallgatni másokat, legyen kész a párbeszédre, a konfliktuskezelésre, legyen képes szembeszállni a negatív csoportnyomással.

Az iskolák sokat tehetnek azért, hogy csökkenjen a basáskodás – bár teljes mértékben aligha iktatható ki a gyerekek társas életéből – szögezi le a szerző. A legfontosabb, hogy az iskolák ne titkolják a veszélyt önmaguk előtt, és ne keressenek maguknak felmentést. Fontos, hogy a programjukban szerepeljen a basáskodás kezelése, aktívan keressék a megoldást, hogy az iskolának legyen mindenki által ismert ethosza. Fokozott figyelmet kell fordítani azokra a helyzetekre, amelyekben a basáskodás gyakrabban fordul elő, és tudatában kell lenni, hogy bizonyos gyerekek különösen veszélyeztetettek. A tanároknak nem szabad

tétlenül nézniük a gyerekek basáskodását, és ugyanerre kell bátorítani a tanulókat is.

Egyébként nem minden ugratás és heccelődés basáskodás – az enyhébb, tréfás változatok nem ártanak a közösségnek. Rigby a megoldáshoz több lehetőséget is felsorol, kész programokat is ajánl. Ezek egyike a már többször említett Olweusé – csak hogy az a szerző adatai szerint nem mindig váltja be a hozzá fűzött reményeket. Előfordult, hogy a program alapján végzett beavatkozás hatására valóban visszaszorult a basáskodás – de csak egy időre, néhány éven belül előlről kezdődött minden. Az iskolai basáskodás azonban többnyire kezelhető, de csak azok számára, akik hajlandók a veszélyeivel szembesülni, és a jelenséghez hasonló komplex megoldást keresnek.

(Ken Rigby: *Children and Bullying. How Parents and Educators Can Reduce Bullying at School*. Malden, Blackwell Publishing, 2008. 232 p.)

Vajda Zsuzsanna

ZAKLATÁS AZ ISKOLÁKBAN – ÉS NEM CSAK OTT

Van-e, lehet-e olyan „egyetemlegesen” érvényes módszer fejleszteni, amely visszaszorítja az emberi alapösztönökből táplálkozó versengést, a láthatatlan, ám annál differenciáltabb, fizikai és – különösen az emberi viszonyrendszerekben jellemző – szellemi jellegű, állandóan változó hierarchiában elfoglalt helyért harcoló, agresszív jegyeket mutató viselkedés-együttest? Másképpen fogalmazva: megváltoztatható-e bármilyen programmal az emberi élet azon agresszív oldala, amelyet olyan szólás-mondások és közmondások fejeznek ki, mint például „az erősebb mindent visz”, „akié a föld, azé a vallás” stb.?

A norvég *Dan Olweus* életművével azt ígéri, hogy az általa kidolgozott módszer hatékonyan alkalmazható az iskolai zaklatás visszaszorításában. Erről ír könyveiben, erről szólnak kutatásai, tanfolyamai. Vajon hogyan lehetséges ez?

A *Bullying at School* című könyv nem minősíthető az „iskolai erőszakról” szóló írásnak abban az értelemben, ahogyan mi azt mostanában a magyarországi iskolák esetében értjük. Olweus nem a „mesterek és tanítványok” duójában vagy a tanulók, szülők és tanárok háromszögében értelmezi az iskolai zaklatás fogalmát, hanem kifejezetten a diákok egymás közötti interperszonális kapcsolataiban. Azt sugallja, hogy a tanár, a pedagógus figyeljen oda – könyvének talán a legértékesebb része az, amelyben pontosan leírja, körülhatárolja azokat a jellegzetességeket, jeleket, amelyekről megállapítható, ki lesz másokat zaklató, s kikből lesznek a piszkálódások áldozatai, kik válnak mások áldozataivá – a tanulók között zajló folyamatokra, és próbáljon meg az Olweus kínálta módszerekkel még „időben” közbeavatkozni.

Maga a szerző az iskolai zaklatás fogalmába kifejezetten nem azokat az erőszakos jelenségeket érti bele, amelyek megjelennek a hazai híradásokban. Úgy tűnik, mintha Norvégiában vagy Svédországban – a szerző vizsgálódásainak, kutatásainak e két helyszínén – az iskolai verekedések vagy ennek enyhébb formái: pofozkodás, lökdösődés nem is lennének annyira jelen. Vagy ezeket eleve olyan rettenetes büntetésekkel szankcionálják, vagy a kulturális háttér miatt olyan nagyfokú kiközösítéssel, megszégyenüléssel járnak, hogy tényleg elő sem fordulnak?

Ezzel szemben a zaklatás enyhébb tünetű megnyilvánulási formáit vizsgálja. Lényegében az összes olyan gyermeki durvaságot érti zaklatáson, amelyet a tanulók „diáksínynek” vesznek. Amikor a tanulók mintegy „szórakozásból”, ám tudatosan, szándékosan követnek el goromba dolgokat egymással szemben, s teszik ezt folytatólagosan, ismétlődően, huzamos időn keresztül. A gyermeki zsarnokoskodás lehetőségéhez hozzátartozik az a fontos tényező, hogy gyakran van közöttük egy-két-három év korkülönbség, vagy az egyik gyerek erősebb, mint a másik. Kiváltó oka gyakran meghatározhatatlan, illetve mondvacsinált; olyasmi, amiről a szenvedő fél a legkevésbé sem tehet, vagy, ha mégis, akkor sem változtathat rajta („ha van sapka, az a baj, ha nincs sapka, az a baj”). Mivel a zaklatást szinte min-